

MAGDALENA REMBEZA

Politechnika Gdańska

TRANSFORMACJA TOŻSAMOŚCI MIEJSCA JAKO EFEKT INTERWENCJI ARTYSTYCZNYCH W PRZESTRZENI PUBLICZNEJ

Abstract: Transformation of a Place Identity as an Effect of Artistic Interventions in Public Space. The subject of a paper is connected with art in public space as an element of shaping identity of a place. This issue is related to finding out new and effective urban regeneration's tools, rebuilding the identity of degraded areas by art. In the article, the idea of an American "creative placemaking" is presented and compared with polish urban regeneration case study.

The specific issues discussed in the article are: the role of creative placemaking in shaping urban environment and selected revitalization's projects of public spaces with the participation of art such as *Project Raw Houses* in Huston, Texas and the art project *Galeria Zewnętrzna* in Dolne Miasto, Gdańsk. The research attempts to answer the question whether art really has an impact on shaping the identity of a place and if contemporary artistic activities (in particular "site specific" art) are effective tools for revitalization in polish conditions.

Keywords: Art as an urban regeneration tool, public space, urban regeneration.

Wstęp

Z pojęciem *miasta* łączy się nieodłącznie pojęcie *rewitalizacji*, która w obecnym czasie staje się szansą na jego rozwój. Z tego powodu współczesne miasta poszukują wciąż nowych i skutecznych narzędzi rewitalizacji dzielnic zdegradowanych. Jednym z takich narzędzi jest sztuka, która traktowana jest również, jako czynnik kształtujący nową tożsamość przestrzeni, a w wielu przypadkach przybiera formę kreatywnego tworzenia miejsca. W trakcie tych procesów sztuka może zostać wykorzystana jako narzędzie rewitalizacji rozpoczynające, stymulujące i podtrzymujące procesy zmian na obszarach kryzysowych.

326

Działania artystyczne w projektach rewitalizacji przynoszą nową perspektywę (nie tylko estetyczną) pobudzając zaangażowanie społeczne, wpływając na witalność miejsca. Według Markusen kreatywne tworzenie miejsca (*creative placemaking*) to zastosowanie sztuki i kultury przez różnorodnych partnerów, by w sposób strategiczny kształtować przestrzenny i społeczny charakter miejsca w celu pobudzenia gospodarczego, wspierania stałej zmiany społecznej oraz poprawy środowiska zbudowanego [Markusen, Gadwa 2010].

Obecnie na świecie powstaje wiele dobrych projektów rewitalizacyjnych z udziałem sztuki, takich jak: w Filadelfii (Mural Arts Program Filadelfia), Bostonie (Public Art on Greenway), ale również w Kopenhadze (projekt Superkilen), Folkstone (Other People's Photographs), Bilbao. Również powszechnie znane przykłady dzielnic artystycznych (South Houston – Soho w Nowym Yorku, Marais w Paryżu, El Raval w Barcelonie i inne) świadczą o tym, jak duże znaczenie może odegrać nasycenie sztuką zdegradowanej przestrzeni miejskiej. Dzielnice te przyciągają bohemę artystyczną, marszandów sztuki, architektów, designerów. Zdegradowana zabudowa, po przekształceniu jej np. w pracownię artystów, mansardy, galerie czy muzea nabiera nowej wartości i znaczenia [Rembeza 2007]. Również w Polsce, możemy odnaleźć przykłady rewitalizacji przez sztukę, gdzie stanowi ona koło zamachowe całego procesu (Galeria Zewnętrzna w Gdańsku, Centrum Nauki i Sztuki Stara Kopalnia w Wałbrzychu i inne). Sztuka i strategie artystyczne w procesach rewitalizacji wprowadzają nową perspektywę związaną z partycypacją społeczną oraz wpływają na tzw. żywotność przestrzeni. Kreatywne tworzenie miejsca łączy się z rewitalizacją przez twórcze inicjatywy, które animują miejsca i są iskrą potencjalnego rozwoju gospodarczego.

1. Sztuka w przestrzeni publicznej jako czynnik kształtujący tożsamość miejsca

Relacje sztuki i przestrzeni publicznej kształtują się w różny sposób. Według Kwon możemy mówić o sztuce w miejscach publicznych, o sztuce jako przestrzeni publicznej i o sztuce realizowanej w interesie publicznym [Kwon 1997].

Sztuka w miejscach publicznych to podejście dominujące w latach 60. XX w. Była to głównie rzeźba modernistyczna umieszczana w zewnętrznej, otwartej przestrzeni miasta. Prace te służyły celom czysto estetycznym, ozdobnym, wzbogacaniu i uatrakcyjnianiu przestrzeni publicznej, a jednocześnie popularyzowaniu sztuki nowoczesnej. Przykładem może być paryska dzielnica La Défense, która stała się swoistym muzeum pod gołym niebem

oraz rajem dla miłośników sztuki współczesnej. Z upływem czasu wzbogaciło się ono o rzeźby, które wpisały się w jej urbanistyczny pejzaż, m.in. „Pająk” z 1976 r. Celder’a, „Kciuk” z 1994 r. César’a czy „Podwójny totem” z 1976 r. Miró. Pośród dzieł światowych artystów obecne są również rzeźby Polaków: Igora Mitoraja, Piotra Kowalskiego czy Shelomo Selingera – żydowskiego artysty polskiego pochodzenia.

Natomiast sztuka jako przestrzeń publiczna to koncepcja projektu publicznego. Podejście to kładzie większy nacisk na wybór miejsca, w którym ma zostać usytuowana praca. Wiąże się z nim pojęcie: *site-specific Works*, czyli prac dopasowanych do społecznego i historycznego kontekstu miejsca. Przykładami mogą być prace Mary Jane Jacobs – *Places with the Past: New Site-Specific Art. In Charleston* [1991] z udziałem 19 zaproszonych artystów.

Inną relacją między sztuką a przestrzenią publiczną jest sztuka realizowana w interesie publicznym. Prace zaliczane do tej kategorii przybierają często nietrwałą, interwencyjną postać i służą upublicznianiu problemów ważnych dla codziennego życia mieszkańców. Artysta staje się pośrednikiem, pozwalającym w atrakcyjnej i przyciągającej uwagę formie wyrazić problemy, z którymi borykają się grupy marginalizowane.

Jak zauważa Dziamski [2010, s. 292] schemat Kwon nie jest oryginalny, ponieważ podobnym schematem posługuje się Lacy [1995]. Można zatem powiedzieć, że jest to wypracowany na gruncie amerykańskim schemat ewolucji myślenia o sztuce w przestrzeni publicznej, który akcentuje przejście od problemów estetycznych do problemów społecznych, od sztuki jako obiektu do sztuki jako procesu czy zdarzenia [Dziamski 2010, s. 292-293, za Kwon 1997].

Natomiast sztuka jako narzędzie rewitalizacji posiada zdolność kształtowania nowej tożsamości miejsc zdegradowanych. Szczególnie wyraźnie jest to widoczne w projektach rewitalizacji przestrzeni publicznych, ponieważ zbudowanie atrakcyjnej przestrzeni publicznej w ramach programu rewitalizacji jest jednym z najważniejszych czynników decydujących o jego powodzeniu [Zuziak 2006, s. 90]. Należy również podkreślić, że sztuka w procesie rewitalizacji jest w wielu przypadkach traktowana jako kreatywne tworzenie miejsca – *creative placemaking*, szczególnie na gruncie amerykańskim.

2. Kreatywne tworzenie miejsca, czyli wykorzystanie sztuki i kultury w procesie rewitalizacji

Kreatywne tworzenie miejsca jest pojęciem szeroko stosowanym w rozwoju miasta i jego społeczności. Raport Markusen i Gadwy [2010] daje kom-

pleksową, ekonomiczną perspektywę, czym jest kreatywne tworzenie miejsca w Stanach Zjednoczonych. Według nich jest to proces, który zakłada wykorzystanie kultury i sztuki przy kształtowaniu fizycznego i społecznego charakteru miejsca, miasta, regionu z udziałem partnerów publicznych, prywatnych, organizacji *non-profit*, a także społeczności lokalnej. W definicji tej silny nacisk położony jest na rozwój ekonomiczny, ale także na rolę sztuki i kultury jako narzędzi pomagających społeczności w kreowaniu jej środowiska. Kreatywne tworzenie miejsca jest utożsamiane z rewitalizacją przez sztukę, która animuje miejsca i pobudza ekonomiczny rozwój [Rembeza 2016].

Dzięki raportowi Markusen i Gadwy, zostało udowodnione, że kreatywne tworzenie miejsca w USA ma istotny wkład dla lokalnego rozwoju gospodarczego, witalności miejsca i konkurencyjności. W tym znaczeniu sztuka i kultura stają się ekonomicznymi i społecznymi katalizatorami.

Udane kreatywne tworzenie miejsca to stawianie artystów i sztuki w centrum planowania i wdrażania procesów, ale przede wszystkim łączenie ich z szerszymi programami rewitalizacji. Bardzo istotne jest również budowanie na już istniejącym potencjale miejsca oraz tworzenie miejsc, w których użytkownicy będą chcieli przebywać [Art. Place America].

Holistyczne podejście do tych zagadnień prezentują poniżej przytoczone studia przypadków.

3. Wybrane projekty rewitalizacji przestrzeni publicznej z udziałem sztuki

Projekt *Row Houses* (PRH), Huston, Teksas, USA

Jednym z ciekawszych projektów rewitalizacji na gruncie amerykańskim, w którym sztuka odgrywa istotną rolę jest projekt *Row Houses* (PRH) w Huston, w Teksasie. Projekt ten to przykład sztuki w przestrzeni publicznej miasta, a także kulturalna organizacja *non-profit* w północnym, Trzecim Okręgu w Huston, najstarszej dzielnicy afroamerykańskiej, znajdującej się na południe od centrum miasta. PRH zostało założone w 1993 r. jako efekt zaangażowania lokalnych, afroamerykańskich artystów w przestrzeni publicznej miasta. Założycielem PRH jest artysta i społeczny aktywista Rick Lowe, a także James Bettison, Bert Long, Jesse Lott, Floyd Newsom, Bert Samples i George Smith. Jednym z jej głównych zadań jest społeczna rola sztuki, jako narzędzia rewitalizacji. Program PRH jest zbudowany na „pięciu filarach” Johna T. Biggers’a i jego filozofii w odniesieniu do społeczności lokalnej zamieszkującej

zespoły zabudowy szeregowej. Misją projektu *Row Houses* jest to, by stała się ona katalizatorem społecznych zmian przez sztukę, kulturę i historię afroame-rykańską. Sam Rick Lowe mówi, że zakładał projekt *Raw Houses* na zupełnie intuicyjnych przesłankach. Jak podkreślał, chciał stworzyć projekt, wspólnie z sześcioma innymi artystami, który będzie miał nie tylko symboliczne znaczenie, ale także praktyczne zastosowanie. Od momentu powstania, PRH dążyła do zaangażowania artystów w procesie, który łączy się bezpośrednio z mieszkańcami, instytucjami dzielnicy w zdegradowanej przestrzeni [*About Project Row Houses*]. Jako część inicjatywy artystycznej mającej na celu rewitalizację dzielnicy, Lowe zidentyfikował 22 domy szeregowe, które wymagały natychmiastowej renowacji. Z udziałem pozostałych artystów oraz dzięki funduszom m.in. z organizacji *the National Endowment for the Arts*, Lowe rozpoczął projekt. Historyczna zabudowa szeregowa stanowiła symbol odnowy i jednocześnie stała się miejscem, gdzie społeczność lokalna poddana została zmianom dzięki sztuce i kulturze. W wyniku projektu powstało dwanaście wystaw artystycznych, galeria, miejsca pracy twórczej dla artystów, park, przestrzenie komercyjne i biurowe, miejsca pobytu dla samotnych matek [Jordan 2013]. Historyk sztuki, Kester [2011] uważa, że interwencja R. Lowe'a, była kreatywną odpowiedzią na zagrożenie tego obszaru gentryfikacją. W czasie gdy obszar przechodził rewitalizację, deweloperzy zaczęli kupować tereny w sąsiedztwie czwartego okręgu (Fourth Ward). W 2003 r. zainicjowano powstanie Row House Community Development Corporation (CDC), która wykupiła pozostałe nieruchomości i przeznaczyła je dla rodzin o niskich dochodach. Lowe nie walczył ze zmianami, ale przyjął strategię, w której umożliwił lokalnej społeczności rozwój dzięki własnym wysiłkom, edukacji oraz rozwojowi ekonomicznemu [Jordan 2013].

Galeria Zewnętrzna Miasta Gdańska, Gdańsk

Drugim przykładem, gdzie sztuka ma do odegrania bardzo ważną rolę, tym razem na gruncie polskim, jest Galeria Zewnętrzna Dolnego Miasta w Gdańsku. Animatorem projektu jest Centrum Sztuki Współczesnej Łaźnia, a sam projekt wpisuje się w szerszy zakres prac, mających na celu rewitalizację dzielnicy Dolne Miasto – obszaru pełnego niepowtarzalnych zabytków, lecz odizolowanego od centrum i zdegradowanego. Dolne Miasto w Gdańsku jest historyczną, zdegradowaną dzielnicą miasta położoną w bardzo bliskim sąsiedztwie Głównego Miasta, a mimo to wyizolowaną. Stanowi ono jedyny fragment historycznego śródmieścia, który nie został zniszczony w trakcie działań wojennych. Cały obszar Dolnego Miasta ze względu na swój układ

przestrzenny, zabudowę (np. wspaniałe przykłady architektury z przełomu XIX i XX w.), charakterystyczne ciągi ulic, wnętrza urbanistyczne ma niepowtarzalny charakter. Jednak teren ten jest bardzo zaniedbany, a jego stan wciąż ulega pogorszeniu. Na Dolnym Mieście konieczne stało się więc natychmiastowe podjęcie działań rewitalizacyjnych [Rembeza 2012].

Celem projektu stało się stworzenie kolekcji dzieł sztuki w przestrzeni miejskiej trwale zmieniających jej charakter. Kolekcja Galerii ma być tworzona przez lata, zaś realizowane dzieła wyłaniane w ramach regularnie ogłaszanych zamkniętych międzynarodowych konkursów. Projekt ten jest ważnym, wręcz koniecznym elementem rewitalizacji Dolnego Miasta, którego jednym z efektów może być wyeliminowanie obecnych zagrożeń społecznych przez działania artystyczne. Konkursy Galerii Zewnętrznej Miasta Gdańska stanowią próbę włączenia się w te działania na gruncie praktyki artystycznej i kształtowania zachowań społecznych. Stanowią więc część szerszego programu poprawy życia we wspomnianej dzielnicy. Projekt pozwala zmienić charakter obszaru oraz stworzyć niepowtarzalną kolekcję dzieł w przestrzeni miejskiej. Projekty artystyczne realizowane w ramach Galerii Zewnętrznej Miasta Gdańska zostają umiejscowione w przestrzeniach symbolicznie oddzielających Główne Miasto od Dolnego Miasta.

Realizowane dzieła Galerii Zewnętrznej Miasta Gdańska wyłaniane są przez międzynarodowe jury, w skład którego wchodzi: Enrico Lunghi, dyrektor Mudam Luxembourg, Jacek Dominiczak, Akademia Sztuk Pięknych w Gdańsku, Bettina Steinbrügge, dyrektorka Kunstverein Hamburg, Adam Budak, główny kurator Narodowej Galerii w Pradze, Norbert Weber, członek międzynarodowej rady ekspertów Muzeum Sztuki Współczesnej Łotwy w Rydze, Julia Draganovic, dyrektorka Kunsthalle Osnabruck w Niemczech, Jadwiga Charzyńska, dyrektorka CSW „Łaźnia” w Gdańsku. Od 2005 r. odbyło się pięć edycji konkursu. Wśród nagrodzonych artystów znaleźli się m.in.: Philippe Rahm, Esther Stocker, Dominik Lejman, Kriss Salmanis, Fernando Sanchez Castillo, Carmen Einfinger, Bert Theis, Anna Waligórska, Lex Rijkers i Daniel Milohnic.

Szeroko promowana strategia odnowy Dolnego Miasta przez sztukę stała się jednym z ważniejszych tematów, związanym z działaniami CSW Łaźni. Przy okazji prezentacji programu na 2010 r. pojawiały się skrajne opinie na temat całej akcji – od pełnych nadziei głosów, że Dolne Miasto będzie odgrywało rolę laboratorium społecznego, przez ciekawość, jakie reakcje wzbudzą poszczególne instalacje, aż po krytykę, szczególnie ze strony internautów [Korbal 2010].

W kontekście projektu na Dolnym Mieście, ważne jest, by sztuka nie została wykorzystana jedynie jako „rodzaj szminki na twarzy goryla” [Krajewski 2005], ale by wspomagała dwa ważne dyskursy: socjalizacji i estetyzacji [Taborska 2006; Dymnicka 2010].

Wnioski

Działania artystyczne mogą stanowić skuteczne narzędzie rewitalizacji przestrzeni publicznych. Dowodem tego są liczne projekty rewitalizacji, gdzie sztuka w połączeniu z procesami partycypacji społecznej daje dobre i trwałe efekty korzystnych zmian w przestrzeni miasta. Przytoczone przykłady ukazują, w jaki sposób sztuka może i powinna kształtować nową tożsamość miejsca. Szczególnie przypadek *Row Houses* w Teksasie, w którym położony został nacisk na efekt długofalowy oraz zaangażowanie społeczne jest tego najlepszym dowodem. Natomiast przykład Galerii Zewnętrznej Gdańska pokazuje, że rewitalizacja przez sztukę może stanowić impuls do zmiany, ale tylko wówczas, gdy będzie to proces prowadzony z udziałem mieszkańców danego obszaru.

Zastosowanie kreatywnego tworzenia miejsca może stać się remedium na rewitalizację współczesnych przestrzeni publicznych. Sztuka i strategie artystyczne w procesach rewitalizacji wprowadzają nową perspektywę związaną z partycypacją społeczną oraz wpływają na tzw. żywotność przestrzeni. Kreatywne tworzenie miejsca łączy się z rewitalizacją przez twórcze inicjatywy, które animują miejsca i są iskrą potencjalnego rozwoju gospodarczego. Sztuka publiczna ma tutaj moc przekształcania anonimowych krajobrazów miejskich w serię przestrzeni o określonej tożsamości.

Literatura

- About Project Row Houses*, [<http://projectrowhouses.org/about/>].
- Art Place America*, [<http://www.artplaceamerica.org/about/introduction>].
- Dymnicka M., 2010, *Sztuka w przestrzeni publicznej miasta – konfrontacja czy dopełnienie?*
- Dziamski G., 2010, *Artystyczne interwencje w przestrzeń miejską*, [w:] *Miasto w sztuce – sztuka miasta*, E. Rewers (red.), Kraków, s. 285-306.
- Jordan C., 2013, *The Evolution of Social Sculpture in the United States: Joseph Beuys and the Work of Suzanne Lacy and Rick Low*. Public Art Dialogue, Routledge.
- Kester G., 2011, *The One and the Many: Contemporary Collaborative Art in a Global Context*. Duke University Press, USA.

- Korbal W., 2010, *Rewitalizacja Dolnego Miasta w oczach mieszkańców*. [www.kultura.trojmiasto.pl].
- Krajewski M., 2005, *Co to jest sztuka publiczna?* Kultura i Społeczeństwo, nr 1.
- Kwon M., 1997, *For Hamburg: Public Art and Urban Identities*. [http://www.artomma.org].
- Kwon M., 2002, *One Place After Another: Site Specific Art and Locational Identity*. Cambridge, MA, MIT Press.
- Lacy L., 1995, *Cultural Pilgrimages and Methaphoric Journey*, [w:] *Mapping the Terrain. New Genre Public Art*, L. Lacy (red.). Seattle.
- Markusen A., Gadwa A., 2010, *Creative Placemaking, Executive Summary*. Washington, DC.
- Rembeza M., 2007, *Rewitalizacja zdegradowanych, centralnych obszarów mieszkaniowych w aspekcie ekonomizacji kultury*. Czasopismo Techniczne Politechniki Krakowskiej, z. 3-A, Kraków.
- Rembeza M., 2012, *Looking for New Ideas of Public Space. Public Space Projects in Gdańsk Reinforced by Art Activities*. Real Corp, Austria.
- Rembeza M., 2016, *Shaping Places through Art. The Role of Creative Placemaking in Philadelphia*. Vienna.
- Rewers E. (red.), 2010, *Miasto w sztuce – sztuka miasta*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków.
- Row House Community Development Corporation — About CDC, [http://www.rowhousecdc.org/About.html].
- Taborska H., 2006, *Miejsce współczesnej sztuki publicznej: pojęcia i przykłady*, [w:] *Działania artystyczne w przestrzeni publicznej. Aspekty estetyczne i społeczne*, K. Grabowicz (red.). Przekł. S. Howard-Pociecha et al., CSW „Łaźnia”, Gdańsk, s. 76.
- Zuziak Z., 2006, *Kryteria oceny projektów rewitalizacji wspieranych z EFRR*, [w:] *Skutki przestrzenne przebudowy miast i regionów z udziałem środków unijnych – wnioski do planowania i zarządzania przestrzenią*, E. Węclawowicz-Bilska (red.). Czasopismo Techniczne „Architektura”, z. 12-A, Kraków, s. 90.